

KAVANYISA KA 13

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

Xiviko lexi landzelaka xi fanele ku hlayiwa xikan'we na mapapila ya swivutiso swa xikambelo xa Xitsonga: Ririmi ra le Kaya xa Hukuri 2018.

13.1 MATIRHELO KU YA HI MALEMBE: MAPAPILA YA 1–3 (2014–2018)

Matirhelo ya vakamberiwa hi ku angarhela ya kombisa ku ya ehansi loko ya pimanisiwa na ya 2017.

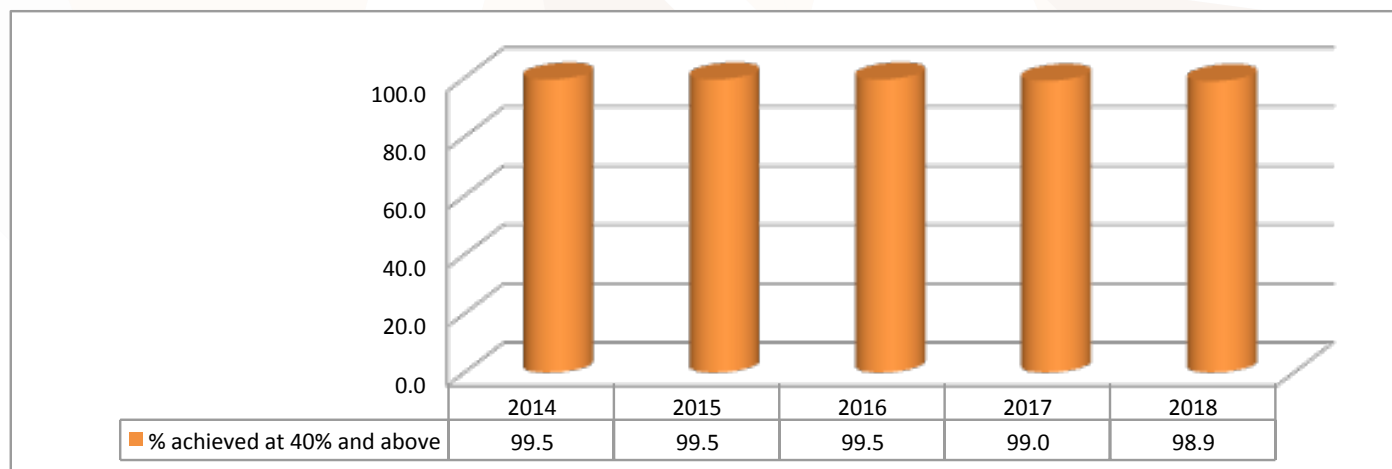
Hi 2018, swihlawulekiso leswi landzelaka swi lemukiwile:

- Nhlayo ya vakamberiwa lava tsaleke dyondzo leyi yi yile ehenhla hi nhlayo yo ringana 599 wa vadyondzi loko yi pimanisiwa na ya 2017.
- Matirhelo ya vakamberiwa hi ku angarhela ya yile ehansi eka lembe ra 2018, tanihilaha swi kombisiweke hakona hi phesente ya 0.1 ya vakamberiwa lava kumeke tiphesente ta 40 na ku ya ehenhla.

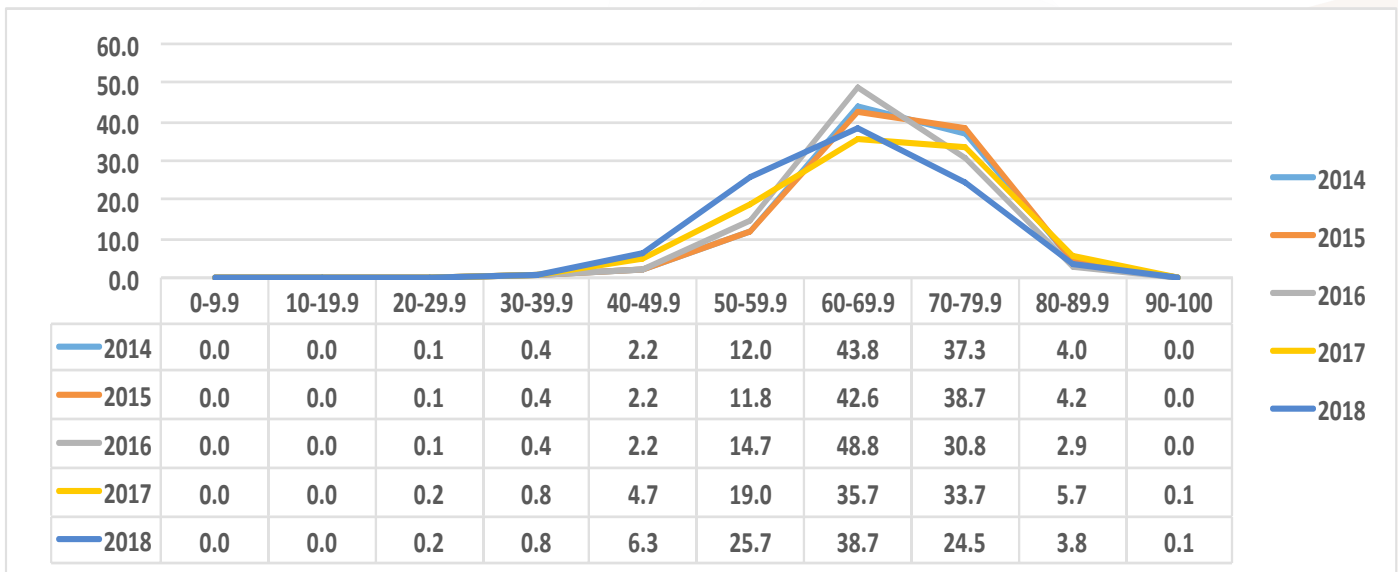
Tafula ra 13.1.1: Kulelo ra matirhelo hi ku angarhela eka Xitsonga: Ririmi ra le Kaya

Lembe	Nhlayo leyi tsaleke	Nhlayo ya lava kumeke 40% na ku ya ehenhla	% ya lava kumeke 40% na ku ya ehenhla
2014	19 577	19 471	99,5
2015	24 473	24 349	99,5
2016	26 681	26 556	99,5
2017	25 937	25 690	99,0
2018	26 536	26 250	98,9

Girafu ya 13.1.1: Kulelo ra matirhelo hi ku angarhela eka Xitsonga Ririmi ra le Kaya

Girafu ya khevhe ya 13.1.2 yo kombisa kulelo ra matirhelo eka Xitsonga Ririmi ra le Kaya.

- Ku ya hi girafu leyi nga laha henhla swi le rivaleni leswaku loko hi pimanisa lembe ra 2017 na ra 2018 ku na ku tlakuka ka matirhelo ya vakamberiwa eka vuswikoti bya Swiyimo swa 3 (40–49,9), 4 (50–59,9) na 5 (60–69,9). Ku tlakuka lokukulu ku tikomba eka Vuswikoti bya Xiyimo xa 5, laha ku nga tlakuka hi tiphesente ta 6.7.
- Eka swiyimo swa le henhla swa 6 (70–79,9) na 7 (80–100) matirhelo ya vakamberiwa ya ye ehansi loko hi pimanisa lembe ra 2017 na ra 2018. Ku chika lokukulu ku tikomba eka xiyimo xa 6, laha matirhelo ya chikeke hi tiphesente ta 9.2.

13.2 NKATSAKANYO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 1

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

- Vakamberiwa votala va tirhile hindlela yo antswa eka Papila ra 1.
- Papila leri ri na swiyenge swinharhu. Swivutiso hinkwaswo swa papila leri i ntlhanu naswona vakamberiwa a va boheka ku swi hlamula hinkwaswo.
- Vakamberiwa votala va tirhile kahle eka Xiyenge xa A, xa xikambelantwisiso na le ka xiyenge xa B, xa nkomiso/nkatsakanyo wa ndzima.
- Ka ha ri na vakamberiwa votala lava tikeriwaka hi Xivutiso xa 3, xa xinavetiso na xa 4, xa khathuni kambe van'wana va hlamurile swivutiso leswi hindlela yo antswa.
- Eka Xivutiso xa 5, xa prosi, vakamberiwa votala a va tirhangi hilaha a swi languteriwile hakona.

13.3 NXOPANXOPO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 2

XIVUTISO XA 1: XIKAMBELANTWISISO

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

Vakamberiwa vo tala va tirhile kahle ngopfu eka xivutiso lexi

Swihoxo leswi endlweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- a. Nhlayo ya le hansi ya vakamberiwa a yi tirhanga kahle eka xivutiso xa xikambelantwisiso hambileswi xi nga rhwala 42.9 wa tiphesente ta phepha hinkwaro.
- b. Vakamberiwa van'wana va tikeriwile hi ku nyika xivangelo xa mhaka leyi va vutisiwaka yona. Xikombiso: Eka Xivutiso xa 1.9 vakamberiwa van'wana va tsandzekile ku hlamusela hilaha ku yimelela n'wana ka Bobo swi hundzukeke xihlekiso hakona.
- c. Vakamberiwa eka Xivutiso xa 1.10 ematshan'weni yo va va hlamusela leswi mutsari a lemukisaka vahlayi swona hi xitshuriwa lexi nyikiweke, va nyikile dyondzo leyi va yi kumeke. Vakamberiwa a va fanele va hlamurile leswaku mutsari u lemukisa vahlayi hi khombo leri nga vaka kona loko vatswari va nga swi koti ku tshinya vana va vona.
- d. Vunyingi bya vakamberiwa va tsandzekile ku hlamusela vumunhu bya Somisa, nsati wa Bobo Chauke eka Xivutiso xa 1.11. A vo tsala ntsena leswaku a a ri wansati wa kahle, va nga seketeli.
- e. Xivutiso 1.14 a xi lava leswaku vakamberiwa va boxa matitwelo ya vona ehenhla ka leswi humeleleke eka xitshuriwa xa B, va tlhela va seketela. Vo tala va lo boxa matitwelo ya vona ntsena va nga wa seketeli. Leswi swi endlile leswaku va nga kumi timaraka hikuva eka xivutiso xa muxaka lowu timaraka ti kumiwa ntsena loko ku seketeriwile.
- f. Vakamberiwa votala va tsandzekile ku kombisa ku yelana loku nga kona eka xitshuriwa xa A na xa B eka Xivutiso xa 1.15. Va lo hlamusela tlhelo rin'we, ra A kumbe ra B, va nga boxi tlhelo lerin'wana. Leswi swi endlile leswaku va lahlekeriwa hi timaraka. Swi vile tano na le ka Xivutiso xa 1.16 laha a va fanele va hlamuserile ku hambana loku nga kona eka leswi humelelaka eka xitshuriwa xa A na xa B. Va hlamuserile tlhelo rin'we ntsena, leswi endleke leswaku va nga kumi timaraka.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- a. Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa vutshila byo nyika xivangelo xa mhaka.
- b. Va fanele ku dyondzisiwa vutshila byo hambanisa ndzemukiso na dyondzo.
- c. Vadyondzisi va fanele va dyondzisa maqhingya yo twisisa xitshuriwa, Xikombiso: ku vona vuxaka exikarhi ka timhaka na swiendlo swa munhu.
- d. Va fanele va dyondzisa vadyondzi hi vutshila byo seketela mhaka.
- e. Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa vutshila byo hambanisa, byo yelanisa na byo fananisa switshuriwa swo tsariwa na swo voniwa.

XIVUTISO XA 2: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA

Vakamberiwa votala se va tokotile eka ku tsala nkomiso/nkatsakanyo wa ndzima. Hambiswiritano, ka ha ri na vakamberiwa lava kopaka swivulwa swa ndzima ematshan'weni ya ku hlawula timhakankulu kutani va ti komisa ti va hi xivumbeko xa ndzimana.

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- Vakamberiwa van'wana va na matwisiselo yo hoxeka mayelana na ku tirhisa marito ya vona eka nkomiso. Va tsarile nkomiso va tirhisa swivulwa swa vona vini, kambe a swi hambukile eka mongo wa ndzimana leyi va nyikiweke yona.
- Vakamberiwa van'wana va ha tsala nkomiso hindlela yo xaxameta timhakankulu, ematshan'weni ya ku tsala hi xivumbeko xa ndzimana.
- Ematshan'weni yo va van'wana va vakamberiwa va tsarile nkomiso va humelerisa tindlela letinene to hlayisa mali' va lo tihlamulela hi ku angarhela va nga kongomisi.
- Van'wana vakamberiwa a va tsalangi nhlayo ya marito leyi va lerisiweke leswaku va yi kombisa emakumu ka nkomiso.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa leswaku va hlaya leswi va lerisiweke ku humelerisa swona eka nkomiso.
- Va fanele va dyondzisiwa vutshila byo vula timhaka hi marito ya vona. Xikombiso: va nga tirhisa vamavizweni ya marito lama nga endzimaneni, va nga cinca malongolokelo ya marito exivulweni handle ko onha mongo wa xitshuriwa na swin'wana na swin'wana.
- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa hi vutshila byo tsala nkomiso hi xivumbeko xa ndzimana.
- Va fanele va tsundzuxiwa ku tsala nhlayo ya marito leyi va lerisiweke leswaku va yi kombisa emakumu ka nkomiso.

XIVUTISO XA 3: NXOPANXOPO WA XINAVETISO

Vakamberiwa a va tirhangi kahle eka xivutiso lexi. Vakamberiwa votala va tsandzekile ku xopaxopa xinavetiso lexi a va nyikiwile xona. Eka xivutiso lexi a va fanele va kombisile ntwisiso wa ririmi na tithekiniki ta vunavetisi to fana na ririmi ro onga na ro khorwisa, ririmi ro tlhontlha matitwelo, matirhiselo ya mboyamelatlhelorin'we, nsusumeto na nhlawulo wa marito yo karhi, sweswosweswo.

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- Eka Xivutiso xa 3.2 vakamberiwa votala va tsandzekile ku boxa leswaku xinavetiso xi kongomisiwile eka vamani naswona va tsandzekile ku seketela nhlamulo ya vona.
- Xivutiso xa 3.3 a xi lava leswaku vakamberiwa va kombisa mboyamelatlhelorin'we eka xinavetiso lexi va nyikiweke xona. Votala va tsandzekile ku nyika nhlamulo leyi languteriweke.
- Vakamberiwa van'wana va tsandzekile ku boxa xilogene na nkoka wa mfungho wa gwaju lowu nga ehansi ka nhlokomhaka ya xinavetiso na le ka teki eka Xivutiso xa 3.4.
- Votala vakamberiwa eka Xivutiso xa 3.6 va tsandzekile ku komba nkoka wa matirhiselo ya marito ya 'sweswi' na 'ntsena' eka xinavetiso.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa vutshila byo xopaxopa switshuriwa swo voniwa, va kota ku twisisa ririmi na tithekiniki ta vunavetisi leti xaxametiweke eka pheji ya 26 ya XIPHOKHAMA: eka matiriselo ya ririmi hi vuxoperi.
- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa vutshila byo vona vaamukeri va hungu na ku kota ku seketela timhaka.
- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa vutshila bya matirhiselo ya swilogene leswi nga kona eka xinavetiso na ku boxa nkoka wa mifungho leyi tirhisiwaka.

XIVUTISO XA 4: NXOPANXOPO WA KHATHUNI

Vakamberiwa votala a va tirhangi kahle eka xivutiso lexi. Va tsandzekile ku hlamusela ririmi na tithekiniki ta khathuni to fana na ku xopaxopa, ku kuma mongo (vundzeni), ku hlela mahungu na ku angula eka tinxaka ta tikhathuni.

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- Eka Xivutiso xa 4.3 vakamberiwa votala va tsandzekile ku tsavula marito eka khathuni lama kombisaka leswaku vaxisati va tekeriwa ehansi loko swi ta eka ku chayela mathekisi.
- Van'wana vakamberiwa eka 4.6 va tsandzekile ku nyika nkoka wa mfungho wa rihlamari lowu a wu ri emakumu ka xivulwa lexi nga eka furemu ya 1, lexi nge: 'Muchayeri wa xisati a ndzi si n'wi tshemba nasweswi!'
- Vakamberiwa votala va tsandzekile ku kombisa leswi moya wa ximuhuhatwa lexi nga eka furemu ya 2 wu kombisaka swona mayelana na xona.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa maxopaxopelo ya switshuriwa swo voniwa, va kota ku twisisa ririmi na tithekiniki ta tikhathuni to fana na ku xopaxopa, ku kuma mongo (vundzeni), ku hlela mahungu na ku angula eka tinxaka ta tikhathuni. (Langutani pheji ya 26 ya XIPHOKHAMA).
- Vadyondzi va fanele va dyondzisiwa vuswikoti byo tsavula marito hi mfanelo ku ya hilaha xivutiso xi lavaka hakona.
- Va fanele ku dyondzisiwa vutshila bya matirhiselo ya mimfungho leyi tirhisiweke eka khathuni.
- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa ku vona leswi moya wa ximuhuhatwa wu hlamuselaka swona eka khathuni.

XIVUTISO XA 5: MATIRHISELO YA RIRIMI NA KU HLELA

Vakamberiwa vo tala a va tirhangi kahle eka xivutiso lexi.

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- Xivutiso xa 5.1 a xi lava leswaku va yisa xivulwa lexi nge: 'Ku ta laveka ntiyiso-ntiyiso, ntiyiso ntsena!' eka tlhelo ra nandzulo kambe vakamberiwa votala va tsandzekile.
- Eka Xivutiso xa 5.3 vakamberiwa votala va tsandzekile ku hlamusela leswaku xivulavulelo lexi nge: 'A swi pfumala nhloko na ncila' va nga xi tirhisa loko ku humelerile yini. Va lo nyika nhlamuselo ya xivulavulelo lexi.
- Vakamberiwa votala va tsandzekile ku vekela hiko eka nkomiso wa riviti 'Manana'.
- Vo tala vakamberiwa va tsandzekile ku vumba xivulwahosi hi rito 'nsele' lexi nga na nhlamuselo yo hambana na swiendlo swa mona. Ematshan'weni yo humelerisa nhlamuselo ya nsele lowu vulaka goji kumbe nsele wa mati va lo tlhela va humelerisa nsele lowu vulaka mona.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa swiaki swa ririmi ku katsa na matlhelo ya riendli leswi xaxametiweke eka tiphejii ta 104–106 eka XIPHOKHAMA xa Xitsonga Ririmi ra le Kaya. Va nga tirhisa endlelo leri simekiweke eka ku dyondza ririmi hi ku ri tirhisa leri ringanyetiweke eka pheji 12–13 ya XIPHOKHAMA xa Xitsonga Ririmi ra le Kaya, ku endlela ku titoloveta swiyenge swa ririmi.
- Va nga ha tirhisa tibuku ta ndzawulelo ta Mfuwo wa Rixaka ta tigiredi ta 10–12 ku dyondza swin'wana swa swivuriso na swivulavulelo swa Xitsonga leswi katsiweke.
- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa hi mahikahatelo lamanene.
- Va fanele va dyondzisiwa hi mavumbelo ya tinxaka to hambanahambana ta swivulwa.

13.4 NKATSAKANYO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 2

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

- a. Matirhelo ya vakamberiwa hi ku angarhela eka papila leri ya antswile hikuva vunyingi bya vona va pasile loko ku xiyiwa tinhlamulo ta vona leti hlawuriweke handle ko landzela swipimelo swo karhi.
- b. Eka vutlhokovetseri swivutiso swin'wana swi hlawuriwile ngopfu hi vakamberiwa ku tlula swin'wana, ngopfungopfu swivutiso swa ximbangu swa 2 na 4. I nhlayo ya le hansi swinene ya vakamberiwa lava hlawuleke Xivutiso Xa Xitsalwana xa 1 na Xivutiso Xa Ximbangu xa 3.
- c. Eka xiyenge xa B vakamberiwa votala va hlawurile Xivutiso Xa Xitsalwana xa 10 kutani eka xiyenge xa C va hlawurile Xivutiso Xa Ximbangu xa 21. Lava hlawuleke Xivutiso xa 11 eka xiyenge xa B va hlawurile xa 20 eka xiyenge xa C.
- d. I nhlayo ya le hansi ngopfu ya lava hlawuleke swivutiso swa 6, 7, 8, 9, 12,13,14,15,16,17,18 na 19.

13.5 NXOPANXOPO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 2

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- a. Eka Xiyenge xa A xa vutlhokovetseri vakamberiwa van'wana va tsandzekile ku landzelela swileriso swa mahlawulelo ya swivutiso na ku landzelela mpimo wa marito lowu lerisiweke eka swivutiso swa xitsalwana. Vakamberiwa van'wana va hlawurile swivutiso swinharhu swa ndzawulelo ematshan'weni ya swimbirhi. Hikwalaho ka leswi a va hlamulangi Xivutiso xa 5 lexi nga riki xa ndzawulelo naswona lexi bohaka.
- b. Eka Xiyenge xa B na C van'wana vakamberiwa va hlawula swivutiso swimbirhi swa ximbangu kumbe swimbirhi swa xitsalwana kasi a va fanele va hlawula xin'we xa ximbangu na xin'we xa xitsalwana.
- c. Nhlayo ya le hansi ya vakamberiwa lava hlawuleke Xivutiso xa 1 xa xitsalwana xa xitlhokovetselo va hlamuserile mongo wa xitlhokovetselo ntsena. A va hlamuselangi ndlela leyi mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hindlela ya vutshila hakona eka mintila leyi va nyikiweke yona.
- d. Eka swivutiso swa ximbangu swo sungula swa Xiyenge xa A, swa 2–5 vakamberiwa votala va kota ku hlamusela mongo wa xitlhokovetselo ntsena. A va swi koti ku tirhisa mongo lowu ku hlamula swin'wana swihlawulekisi leswi vaka swi vutisiwile hi tindlela to hambanahambana swo fana na ku hlamusela xifaniso xa le miehleketsweni, moya na thoni ya mutlhokovetseri.
- e. Vakamberiwa votala va tsandzekile ku tshaha mintila hi mfanolo eka swivutiso swa 2.2, 3.2, 4.2 na 5.2. Ematshan'weni yo tshaha ntila hinkwawo, va tshahile xiphemu xa ntila. Votala hambiloko va tshahile ntila lowu lavekaka hinkwawo, va tsandzekile ku vekela swirhatana swo tshaha.
- f. Van'wana va vakamberiwa eka swivutiso swa switsalwana swa swiyenge swa B na C va tsarile hindlela yo xaxam-eta timhakankulu ematshan'weni yo tsala hi xivumbeko xa tindzimana.
- g. Switsalwana swotala eka swiyenge swa B na C swi pfumala manghenelo na mahetelelo, kasi swin'wana swi na wona kambe a hi lama kokaka rinoko.
- h. Vakamberiwa van'wana eka xiyenge xa B na C va tsandzekile ku hlamula Xivutiso xa xitsalwana hi ku kongomisa eka leswi xivutiso xi lavaka swona kambe vo rungula xitori xa buku kunene. Xikombiso, eka Xivutiso xa 10 vakamberiwa va tsandzekile ku nyika vumbhoni bya nkongomelo lowu nge: 'Lexi nga heriki xa hlola'.

- i. Van'wana va tikeriwile hi ku nyika nhlamuselo ya ririmi ro gega tanihi swigaririmi swo fana na xifananiso/xipimaniso/xihlambanyiso na xigego, xivulavulelo. Va tlhela va tikeriwa hi ku hlamusela tithekiniki ta vutlhokovetseri to fana na mbuyelelo wa swiphemu swo karhi swa xitlhokovetselo na ku hlamusela leswi thoni ya mutlhokovetseri yi nga xiswona eka xitlhokovetselo xo karhi.
- j. Vakamberiwa votala a va swi kotangi ku hlamula swivutiso swa mavonelo hindlela yo kongoma. Va lo hlamula xiphemu xo sungula xa xivutiso, va nga seketeli tinhlamulo ta vona. Xikombiso: Swivutiso swa ximbangu swa xi-yenge xa A swa vutlhokovetseri: 2.6, 3.6, 4.6 na 5.6. Swivutiso swa ximbangu swa xi-yenge xa B na C: 7.7, 7.13, 7.14, 9.6, 9.12, 9.13, 11.7, 11.12, 11.13, 13.13, 15.6, 15.13, 17.7, 17.13, 17.14, 19.7, 19.12, 21.7, 21.13, na 21.14.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- a. Vadyondzisi va fanele ku tsundzuxa vadyondzi nkoka wa ku landzelela swileriso/switsundzuxo, ku katsa na swa mahlawulelo ya swivutiso. Vadyondzi va fanele ku xopaxopa xivutiso, va kumisisa leswi kahlekahele xi lavaka swona, va nga si sungula ku xi hlamula.
- b. Vadyondzi va fanele va dyondzisiwa maxopaxopelo lamanene ya matirhiselo ya ririmieka switlhokovetselo.
- c. Vadyondzisi va fanele va dyondzisa vadyondzi ku tirhisa mongo wa xitlhokovetselo leswaku va hlamula swivutiso leswi lavaka ku hlamusela swihlawulekiso swo fana na xifaniso xa le miehlekeweni, moya na thoni ya mutlhokovetseri.
- d. Vadyondzi va fanele va dyondzisiwa ku tshaha mintila hi mfanelo, va tlhela va tiva na leswaku ntila i yini tanihileswi yi vaka yi nomboiriwile eka xitlhokovetselo. Va fanele va tolovetiwa na ku tirhisa mimfungho yo tshaha (swirhatana swo tshaha).
- e. Loko va tsala switsalwana swa matsalwa, a va hlohleteriwe ku tirhisa vutshila byo fana na lebyi tirhisiwaka eka switsalwana swa vutitumbuluxeri swa papila ra 3. Xitsalwana xa matsalwa xi fanele ku va na manghenelo, miri na mahetelelo naswona manghenelo na mahetelelo swi fanele ku koka rinoko.
- f. Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa vuswikoti byo seketela mhaka kumbe ku nyika vumbhoni. Xikombiso, eka Xivutiso xa 10 loko mudyondzi a fanele ku hlamusela vumbhoni bya nkongomelo wa leswaku 'Lexi nga heriki xa hlola' u fanele ku tsavula ntsena timhaka leti seketelaka nkongomelo lowu etsalweni ematshan'weni yo hlamusela xitori hinkwaxo.
- g. Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa ku xopaxopa switlhokovetselo, ku nyika nhlamuselo ya ririmi ro gega tanihi swigaririmi swo fana na xifananiso/xipimaniso/xihlambanyiso na xigego, xivulavulelo. Va tlhela va dyondzisiwa ku hlamusela tithekiniki ta vutlhokovetseri to fana na mbuyelelo wa swiphemu swo karhi swa xitlhokovetselo na ku hlamusela leswi thoni ya mutlhokovetseri yi nga xiswona eka xitlhokovetselo xo karhi.
- h. Va fanele va dyondzisiwa leswaku eka swivutiso swa mavonelo va fanele va nyika miehleketo ya vona va tlhela va yi seketela handle ko tirhisa marito lama nga etsalweni.
- i. Matsalwa ya ndzawulelo a ma hlayiwe etlilasini kutani vadyondzi va nyikiwa na switoloveto, swi tlhela swi koreketiwa ku endliwa na ndzulamiso. Matsalwa lawa ya fanele ku dyondzisiwa vhiki na vhiki ku endlela leswaku vadyondzi va va naku ma tsakela na ku ma rhandza.

13.6 NKATSAKANYO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 3

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

- Vakamberiwa vo tala va tirhile kahle swinene eka papila leri.
- Ku vile na nhlayo ya le hansi ya vakamberiwa lava hlamuleke swivutiso swa 1.3, 1.5 na switsalwana swo voniwa swa 1.6.1, 1.6.2 na 1.6.3 laha na tinhlokomhaka va nga ti twisisangiki.

13.7 NXOPANXOPO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 3

XIYENGE XA A: SWITSALWANA

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- Vakamberiwa van'wana a va tsalangi minkunguhato eka switsalwana swa vona.
- Votala a va tsalangi manghenelo na mahetelelo lama kokaka rinoko eka switsalwana swa vona naswona ririmi leri va ri tirhiseke a ri nga ri ro tlhavula.
- Switsalwana swin'wana a swi aviwangi hi tindzimana, loko swin'wana swi pfumala nkhomano na nkhlukelano wa mahungu.
- Swin'wana switsalwana a swi tele hi swihoxo swa matsemelo ya marito eku heleni ka ntila na le ku sunguleni ka wun'wana, swa mapeletelo, mahikahatelo, ku khomanisa na ku hambanisa marito laha swi nga fanelangiki.
- Vakamberiwa van'wana va tirhisile marito ya tindzin'wana lama nga riki ya mafundza.
- Eka Xivutiso xa 1.1 vakamberiwa van'wana va tsandzekile ku humelerisa nhlamuselo ya ku sala eka mbangu wo karhi, ematshan'weni a vo hlamusela hi mavulavulelo ya masiku hinkwawo.
- Xivutiso xa 1.2 a xi lava leswaku vakamberiwa va kombisa hilaha nkucetelo wa swinavetiso wu vangelaka vanhu swikweleti hakona. Va tsandzekile ku boxa timhaka leti languteriweke to fana na: ku hlamusela nhlokomhaka, swikweleti leswi vangekaka, ku tsandzeka ku kunguhata eka swa timali, ku rhandza ku phikizana na van'wana, ku tsandzeka ku tikhoma, ku rhandza swilo na swin'wana na swin'wa.
- Vakamberiwa van'wana lava hlamuleke Xivutiso xa 1.4, xa xitsalwana xa mianakanyo va tirhisile matsalelo ya xitsalwana xa nhlamuselo.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- Mudyondzisi u fanele ku tshikilela mhaka ya leswaku papila leri ri na timaraka to tala ku hundza mapapila hinkwawo, leti endlaka (40%), kambe leswi a swi vuli leswaku mapapila laman'wana a ya fanelangi ku tekeriwa enhlokweni.
- Xitsundzuxo xa leswaku vadyondzi va fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa 'xitsalwana' eka xiyenge xa A, na swimbirhi swa 'switsalwambiko' eka xiyenge xa B xi fanele ku tshikeleriwa loko va ri karhi va dyondzisiwa.
- Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa leswaku eka xivutiso xa xifaniso eka xiyenge xa A va fanele va tiyisisa leswaku va twisisa leswi xifaniso xi hlamuselaka swona va nga si tsala hi xona leswaku va nga humi emhakeni.
- Vadyondzi va fanele ku tsundzuxiwa leswaku va hlalaya switsundzuxo na vuxokoxoko lebyi va nyikiweke byona ekusunguleni ka papila ra swivutiso.

- e. Vadyondzisi va fanele ku tsundzuxa vadyondzi ku tinyika nkarhi wo hlaya na ku twisisa swivutiso hi vukheta va nga si hlawula lexi va nga ta tsala hi xona. A va fanelangi ku nyanyuka va hatla va hlawula na ku hlamula xivutiso va nga si tinyika nkarhi wo kamba loko va ta swi kota ku luka mahungu hi nhlokomhaka yo karhi.
- f. Va fanele ku dyondzisa vadyondzi matsalelo ya xitsalwana lexi nga na manghenelo na mahetelelo lama kokaka rinoko, xi va na nkhomano na nkhlukelano wa mahungu xi tlhela xi va na ririmi leri tlhavulaka.
- g. Vadyondzisi va fanele ku dyondzisa na ku nyika vadyondzi nkarhi wo tsala switsalwana swa nkamafundza hi muxaka wun'wana na wun'wana wa xitsalwana, ku katsa na ku tsala xitsalwana hi switshuriwa swo voniwa.
- h. Vadyondzi a va dyondzisiwe swivuriso na swivulavulelo leswaku va ta kota ku tsala switsalwana swo hlawuleka no tlhavula. Vutivi lebyi byi kumeka eka matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya tigiredi ta 10–12.
- i. Va fanele ku dyondzisiwa ku hambanisa exikarhi ka ririmi ra mafundza na ra nkamafundza. Va fanele va dyondzisiwa ku tirhisa ririmi leri ringanisiweke ematshan'weni ya tindzin'wana.

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- a. Vakamberiwa votala a va tsalangi minkunguhato eka switsalwambiko swa vona.
- b. Eka Xivutiso xa 2.1 (xa papila ra xikaya), vakamberiwa van'wana a va tirhisangi xivumbeko lexi faneleke. Van'wana a va twisisangi xivutiso. Leswi swi vonakile loko van'wana eka xiloso va vekerile hefemulo endzhaku ka mutsaleriwa, va nga avangi mapapila ya vona hi tindzimana na ku va va tsarile swivongo na hiko endzhaku ka mutsari wa papila eka mahetelelo. Va tsandzekile ku boxa tidyondzo leti hetuweke hi xaka ra vona na ntirho wa xiyimo xa le henhla lowu ri wu kumeke.
- c. Vakamberiwa van'wana eka Xivutiso xa 2.2 va tsarile swihlawulekiso hinkwaswo swa matimu ya mufi handle ka xivangelo xa rifu.
- d. Eka Xivutiso xa 2.4 xa n'wangulano vakamberiwa votala a va tsalangi mbangu; va tsandzekile ku thya swimunhuhatwa mavito; van'wana va tsarile mavito ya swimunhuhatwa hi maletere lamatsongo; a va tsalangi swiendlo swa swimunhuhatwa.
- e. Ku vile na nhlayo ya le hansi ya vakamberiwa lava hlamuleke Xivutiso xa 2.5. Vunyingi bya vona va tsandzekile ku boxa leswaku va vulavula va ri kwihi, rini, xikongomelo, vaamukeri va hungu na leswaku ku vulavuriwa hi yini.
- f. Vunyingi bya vakamberiwa a byi hlawulangi Xivutiso xa 2.3 xa 'nhluto' na xa 2.6 xa 'atikili ya phephahungu'.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- a. Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa tinxaka hinkwato ta switsalwambiko ku ya hilaha ti nga kona eka pheji ya 39 – 44 ya XIPHOKHAMA.
- b. Vadyondzisi va fanele ku dyondzisa swihlawulekiso swa switshuriwa swa switsalwambiko hinkwaswo.
- c. Va fanele ku nyika vadyondzi mintirho ya nkamafundza yo hambanahambana leswaku va ta tolovela mahlamulelo lama faneleke.
- d. Vadyondzi va fanele ku tsundzuxiwa leswaku va tinyika nkarhi wo hlaya na ku twisisa swivutiso leswi vutisiweke hi vukheta va nga si hlawula lexi va nga ta tsala hi xona, leswaku va ta swi kota ku luka mahungu hi nhlokomhaka yo karhi.